

فرم افزار دانشنامه علوی - نسخه ۲

محتوای علمی و قابلیت‌های پژوهشی



عزت‌الله مرتضایی*

amortezaei@noornet.net

چکیده

نهج‌البلاغه و غررالحکم، مهم‌ترین آثاری هستند که سخنان گهربار امام علی(ع) را گردآوری کرده‌اند. نهج‌البلاغه در میان دانشمندان اسلامی (شیعه و سنی)، جایگاه ویژه‌ای یافته است. به لحاظ موضوعی، این اثر یکی از متون مهم دینی، اخلاقی، عقیدتی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و حکومتی است که در این دانش‌ها، کاربرد بسزایی دارد. براین اساس، شروح و ترجمه‌های بسیاری بر آن نگاشته شده است. نیز فهرست‌های موضوعی متعددی دانشمندان بنام برای آنها ترتیب داده‌اند. از این رو، ضرورت تولید دانشنامه علوی توسط مرکز نور روشن است. به همین دلیل، گروه حدیث معاونت پژوهش و وظیفه خود دانست که دانشنامه علوی ۱ را - که سال‌ها از تولید آن می‌گذشت - در دستور کار قرار دهد و آن را از لحاظ منابع کتابخانه و پژوهش‌های متناسب با نهج‌البلاغه و غررالحکم غنی نماید و به همراه آخرین دستاوردهای فناوری اطلاعات مرکز نور ارتقا دهد و نسخه دوم آن را به عموم علاقه‌مندان، پژوهشگران، حدیث‌پژوهان و استادان رشته حدیث و علوم حدیث حوزه و دانشگاه تقدیم کند. ما ثواب و پاداش این کار سترگ را به روح حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر حاج سید جواد مظلومی(ره)، مدیر سابق گروه حدیث و مدیر پژوهشی دانشنامه علوی، تقدیم می‌نماییم.

نگارش این مقاله، متأسفانه مصادف با رحلت ایشان در دهم بهمن‌ماه سال جاری گردید. خداوند رحمان، روح ایشان را غریق رحمت خویش سازد.

کلیدواژه‌گان: نهج‌البلاغه، غررالحکم، امام علی(ع)، دانشنامه، درختواره، کتابخانه، فهرست موضوعی، حدیث، پژوهش.

* مدیر گروه قرآن و اخلاق و دعا - مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

درآمد

پیامی که آن شاه مردان دهد

به دل‌های مرده همه جان دهد

کلام علی کلام علی

و ما قاله المرتضی مرتضی (۱)

نهج البلاغه، مجموعه خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌هایی از امام علی (ع) است که توسط عالم نامدار شیعی، جناب محمد بن حسین، معروف به سید رضی یا شریف رضی (۴۰۶-۳۵۹ق) در قرن چهارم گردآوری شده است. وی این اثر را با توجه به این نکته که نامه‌ها، خطبه‌ها و احادیثی که از نظر او بلاغت بیشتری را داشته‌اند، گردآوری کرده و از این رو، نام نهج البلاغه را بر آن نهاده است. در حقیقت، این کتاب تنها بخشی از تمام احادیث امام (ع) است و چه بسا خطبه‌ها، کلمات و نامه‌هایی بوده که در نهج البلاغه نیامده است؛ زیرا سید یا آنها را بلاغی ندانسته و یا به آنها دسترسی نداشته است. طبیعی است برای دستیابی به کلیه سخنان امام علی (ع) نیاز به مستدرکاتی است. تاکنون چند مستدرک نگاشته شده که کامل‌ترین آنها، «نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه» است که توسط علامه محمدباقر محمودی (۲) گردآوری و در چهارده جلد توسط سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال ۱۴۱۸ق چاپ شده است. همچنین، باید از کتاب «تمام نهج البلاغه» نیز یاد کنیم. این کتاب، از جمله مستدرکات «نهج البلاغه»، تألیف آیت‌الله سید صادق موسوی است که در آن متن سخنان امیرمؤمنان (ع) در «نهج البلاغه» از حالت مرسل بودن خارج شده و دیگر منابعی هم که شریف رضی متونی از آنها استخراج کرده است نیز سنددار شده‌اند. ساختار کتاب، مشتمل بر دو باب است و در هشت جلد تنظیم شده

است. مؤلف، در پاورقی‌ها در کنار ذکر منابع، سلسله سند تمام روایات را آورده است. مستدرک خطبه‌ها در چهار مجلد اول، کلمات، در مجلد پنجم، وصایا و ادعیه در مجلد ششم، نامه‌ها و وصایای مکتوب، در مجلد هفتم آمده است. مجلد هشتم نیز که توسط شیخ محمد عساف تنظیم شده، به فهرس کتاب اختصاص دارد. (۳)

این کتاب، گنجینه بزرگ معارف اسلام، عالی‌ترین درس برای تعلیم و تربیت انسان‌ها، بهترین سرمایه خودسازی و تهذیب نفس و مؤثرترین برنامه برای ساختن جامعه‌ای سالم و پاک و سربلند است. این کتاب ارزشمند، دریایی از علم و دانش است که با مهم‌ترین مسائل زندگی انسان در تمام ابعاد معنوی و مادی سروکار دارد و همانند منبع اصلی‌اش، قرآن مجید، با وجود کهنه و فرسوده شدن مکتب‌های فکری و سیاسی و اخلاقی، با گذشت زمان، بیانات و تحلیل‌ها و منطقش چنان تازه و شاداب است که گویی همین امروز و برای امروز و فردا، از زبان مولا امیرمؤمنان علی (ع) تراوش کرده است. بیراه نیست که آیت‌الله جوادی آملی از امام علی (ع) به امیر بیان تعبیر می‌کند. از این رو، بزرگان درباره آن فرمودند: سخنان امام در نهج البلاغه، دون کلام الخالق و فوق کلام المخلوقین (۴)، پایین‌تر از سخن خالق و بالاتر از سخن مخلوق (۵) است. محتوای این کتاب، مصداق قول ثقیل است؛ چنان‌که خدا در قرآن فرمود: «إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا» (مزمّل: ۵) به یقین، ما به زودی گفتاری سنگین [چون آیات قرآن] به تو القا خواهیم کرد. چرا کلام سنگین نباشد، درحالی‌که داستان خطبه متقین در این کتاب، تابعی نامور و عابد و عارفی وارسته، همچون همام (۶) را چنان دگرگون کرد که تاب و توان از کف داد و مرغ جانش به بوستان ملکوت اعلی پرکشید. (۷) اثر

حاضر، در میان مسلمانان شیعه و سنی، از اهمیت چشمگیری برخوردار است. به دلیل اینکه متشکل از سخنان بلیغ امام است و نزد شیعیان جایگاه ویژه‌ای دارد و پس از قرآن، مهم‌ترین کتاب برشمرده می‌شود. این کتاب، به لحاظ فصاحت و بلاغت فوق‌العاده‌ای که دارد، در میان دانشمندان اسلامی و ادیبان عربی مورد توجه واقع شده و بدین جهت، شروخی بر آن نگاشته‌اند. در طول تاریخ اسلام، فعالیت‌های گسترده‌ای درباره نهج البلاغه انجام شده و علمای عالی‌قدر، چه در گذشته و چه در عصر ما، برای تبیین و تفسیر و کشف گنجینه‌های آن کوشیده‌اند و خدمات پُرازشی انجام داده‌اند. گروه حدیث معاونت پژوهش مرکز نور، خود را موظف می‌داند مهم‌ترین و ارزشمندترین آثار مکتوب مرتبط با این اثر بی‌بدیل را طی یک پژوهش ارزشمند دیجیتال، در برنامه دانشنامه علوی ۲ به نهج پژوهان تقدیم کند تا گامی هرچند کوتاه در گسترش و اشاعه دریای بیکران معارف و حقایق کتابی که اخ القرآن است، برداشته باشد. پیش از این، در سال‌های دور، نسخه یکم آن را ارائه کرده بودیم. اینک نسخه دوم ارائه می‌شود. امید بود که کاری سترگ و پژوهشی ژرف تقدیم نموده باشیم؛ اما متأسفانه، آن‌گونه که توقع داشتیم، جامعه عمل نپوشید و برنامه گرچه با کتابخانه‌ای بزرگ و پژوهشی درخور آماده شد، ولی از نظر رابط کاربری دارای ضعف و کمبودهایی است که ان‌شاءالله تعالی آرزومندیم به زودی آن را ارتقا داده و جبران نماییم تا نسخه سوم را بدون کمبود و ضعف به حدیث پژوهان تقدیم کنیم.

مهم‌ترین دلیل ضعف برنامه، استفاده از زبان برنامه‌نویسی دلفی (Delphi) بود که مرکز برای نخستین بار آن را در این برنامه آزمایش کرد و روشن گردید که تجربه مفید و خوبی نیست.



ضرورت و هدف تولید نسخه دوم

از آنجاکه فعالیت بی‌وقفه محققان حوزه و دانشگاه به تولید روزافزون منابع ارزشمندی پیرامون نهج‌البلاغه منجر می‌شود و با توجه به اینکه از یک طرف، غوص در دریای بی‌کران نهج‌البلاغه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای اهل تحقیق است و از طرف دیگر، این تعمق و دقت باید با تکنولوژی روز انجام پذیرد و دسترسی به گوهرهای ناب این اقیانوس معارف را برای محققان آسان‌تر سازد، تصمیم بر آن شد که نسخه دوم نرم‌افزار دانشنامه علوی، با قابلیت‌ها و منابع بیشتر و امکانات فنی به‌روزتر، در اختیار کاربران محترم قرار گیرد.

پیشینه برنامه

نسخه اول نرم‌افزار دانشنامه علوی، در سال ۱۳۸۰ توسط گروه حدیث معاونت پژوهش مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی به صورت سه‌زبانه تولید و عرضه شد و به طور گسترده مورد استفاده جامعه حدیث‌پژوهان در سراسر دنیا قرار گرفت. اینک نسخه دوم نرم‌افزار با دو ساختار دانشنامه و کتابخانه به صورت مستقل طراحی و تولید می‌شود. البته در برنامه جامع الأحادیث نیز نهج‌البلاغه

همراه با سه ترجمه و یک شرح بدون پژوهش ارائه شده است. این نیز به نوعی پیشینه برنامه به شمار می‌آید. گفتنی است که در بیرون از مرکز نور، پیشینه‌ای به این گستردگی و جامعیت وجود ندارد.

معرفی برنامه

دانشنامه علوی ۲، از سه بخش مهم: کتابخانه، دانشنامه و گالری تشکیل شده است. نخست کتابخانه و امکانات و قابلیت‌ها و آمار منابع آن را بیان می‌کنیم. سپس، به دانشنامه، پژوهش‌ها، شیوه کاربرد آن و استفاده از آن می‌پردازیم و در پایان، گزارشی از گالری آن ارائه می‌شود. رابط کاربری آن، سه‌زبانه (فارسی، عربی و انگلیسی) است.

قرآن نور، پژوهنگار، لغت‌نامه، کتاب‌شناسی، زبان و درباره برنامه، از دیگر قابلیت‌های برنامه دانشنامه علوی ۲ است.

الف. کتابخانه

در این نسخه، تلاش کرده‌ایم کتابخانه‌ای تخصصی در مورد نهج‌البلاغه و غررالحکم آماده سازیم. تا جایی که امکان داشت، از ترجمه‌ها، شروح و کتب مرتبط با نهج‌البلاغه و غررالحکم استفاده کردیم تا کاربر نیازی به

کتاب چاپی نداشته باشد.

۱۷۳ عنوان کتاب در قالب ۳۸۹ جلد، شامل ترجمه‌ها، شروح و مصادر نهج‌البلاغه با قابلیت‌های روز کتابخانه استاندارد مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، در دسترس کاربران محترم قرار گرفته است.

برخی از منابع کتابخانه بدین شرح است:

۵۱ عنوان ترجمه (۴۱ عنوان نثر و ۱۰ عنوان منظوم)، ۳۲ عنوان شرح، ۱۴ عنوان فرهنگ موضوعی، ۶ عنوان نسخه نهج‌البلاغه (بنیاد نهج‌البلاغه، فیض الاسلام، محمد عبده، ابن ابی الحدید، قیس بهجت عطار و صبحی صالح)، ترجمه‌های انگلیسی، اردو، اندونزیایی، اسپانیولی، ترکی و فرانسوی، ۱۱ عنوان اسناد، مستدرکات نهج‌البلاغه.

قابلیت نمایش، دامنه محتوایی منابع، موضوع، نویسنده، زبان، نسخه‌شناسی، کتاب‌شناسی، مؤلف‌شناسی و جست‌وجو نیز از دیگر امکانات این بخش است.

ب. دانشنامه

مهم‌ترین بخش برنامه، قسمت دانشنامه است. در این بخش، پژوهش‌هایی که در گروه حدیث مرکز نور در زمینه نهج‌البلاغه و



غررالْحکْم و دررالکلم انجام شده، در اختیار پژوهشگران قرار گرفته است. دانشنامه دارای دو بخش نهج البلاغه و غررالْحکْم است. نخست بخش غررالْحکْم و سپس، قسمت نهج البلاغه را که مفصل تر است، توضیح می‌دهیم.

۱. غررالْحکْم و دررالکلم

نظر به اینکه کتاب شریف «غررالْحکْم و دررالکلم» بخش قابل توجهی از کلمات امیر مؤمنان (ع) را در خود جای داده و شرح و ترجمه‌های ارزشمندی از این کتاب ارائه شده است در این نسخه از نرم افزار، متن این کتاب به همراه شرح و چندین ترجمه و فهرست نمایه‌ها و موضوعات آن در قالب یک دانشنامه مختصر و مستقل - در کنار دانشنامه نهج البلاغه - در اختیار کاربران محترم قرار گرفته است.

غررالْحکْم و دررالکلم، تألیف عبدالواحدبن محمد آمدی تمیمی (۵۱۰-۵۵۵ق)، از علمای قرن ششم هجری است که توسط سید مهدی رجایی تصحیح شده است. کتاب، با مقدمه‌ای به قلم مصحح کتاب

است که در این بخش، از آنها استفاده شده است. مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱. تصنیف غررالْحکْم و دررالکلم، عبدالواحدبن محمد تمیمی آمدی. محقق و مصحح: مصطفی درایتی، قم، دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ش. این کتاب، شامل متن کتاب همراه با فهرست موضوعی به دو زبان فارسی و عربی است.

۲. غررالْحکْم و دررالکلم آمدی به صورت موضوعی با شرح و ترجمه فارسی. محقق: سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸ش.

۳. گفتار امیرالمؤمنین علی (ع). عبدالواحدبن محمد آمدی. محقق: سید حسین شیخ الاسلامی تویسرکانی، قم، انصاریان، ۱۳۷۸ش.

در این نسخه، علاوه بر ارائه ترجمه‌های نهج البلاغه و غررالْحکْم به صورت مقایسه‌ای که خود امکان جدیدتری نسبت به نسخه قبل است، در همه فضاهای نمایش متن، امکان مشاهده ترجمه دلخواه به شکل زیرنویس فراهم گردیده است. این کتاب، به زبان‌های گوناگون ترجمه شده و بزرگانی دست به ترجمه فارسی آن زده‌اند. در این بخش، از ترجمه کامل: مهدی انصاری قمی، سید هاشم

آغاز شده است. شرح حال مؤلف، اعتقادات و تألیفات او، شیوه تصحیح کتاب با استفاده از نسخ متعدد خطی و چاپی و مصادر مورد استفاده در شرح حال مؤلف، بخش‌های مختلف مقدمه را تشکیل می‌دهند.

کتاب، فاقد پانوش و حواشی است. در انتهای اثر، احادیث ساقط شده از کتاب، اختلاف نسخ و فهرست مطالب ذکر شده است.

به لحاظ اهمیت موضوع اثر و دشواری استفاده و یافتن احادیث در آن، چندین فهرست موضوعی برای آن نگارش شده

نسخه اول نرم‌افزار دانشنامه علوی، در سال ۱۳۸۰ توسط گروه حدیث معاونت پژوهش مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی به صورت سه‌زبانه تولید و عرضه شد و به طور گسترده مورد استفاده جامعه حدیث پژوهان در سراسر دنیا قرار گرفت. اینک نسخه دوم نرم‌افزار با دو ساختار دانشنامه و کتابخانه به صورت مستقل طراحی و تولید می‌شود



صورت فهرست‌وار به پژوهش‌های متنوع آن اشاره می‌شود.

متن نهج‌البلاغه بر اساس شش نسخه ارائه شده است. این نسخ عبارت‌اند از: بنیاد، نهج‌البلاغه، صبحی صالح، فیض الاسلام، محمد عبده، ابن ابی‌الحدید و نسخه خطی. مقایسه نسخه‌ها در بخش نمایش، از ویژگی این برنامه است.

۳۲ عنوان شرح، ۳۷ عنوان ترجمه به هفت زبان (۲۸ عنوان فارسی و ۶ عنوان سایر زبان‌ها همچون: انگلیسی، اردو، اندونزیایی، اسپانیایی، ترکی و فرانسوی)، ۳ عنوان کلمات قصار، ۱۲ عنوان منظوم و ۴ فایل صوتی شامل متن نهج‌البلاغه بنیاد، فیض الاسلام، صبحی صالح و ترجمه محمد دشتی، زینت‌بخش این قسمت می‌باشد.

نمایش، جست‌وجو، فهرست و موضوع، بخش‌های اصلی نهج‌البلاغه را تشکیل می‌دهند.

در بخش نمایش متن نهج‌البلاغه، قابلیت‌های از قبیل: امکان مقایسه نهج‌البلاغه بر اساس شش نسخه، ارائه ترجمه‌ها، شروع، ترجمه و شرح منظوم و قرائت صوتی متن نهج‌البلاغه (بنیاد، فیض، صبحی) و ترجمه دشتی، قابل دسترسی است.

نیز پژوهش‌های لغت، موضوعات، معانی، بیان، بدیع، اعراب (تجزیه صرفی و ترکیب نحوی)، اعلام، امثال و مصادر متن در اختیار کاربران قرار دارد.

– موضوعات

با انتخاب متن، موضوعات مربوط به آن در پنجره مخصوص با ذکر منبع ارائه شده است.

– علوم بلاغی (معانی، بیان و بدیع)

تمامی نکات علم معانی، بیان و بدیع با

غررالحکم مصطفی درایتی، غررالحکم با ترجمه و فهرست موضوعی هاشم رسولی محلاتی و گفتار امیرالمؤمنین علی(ع) سید حسین شیخ الاسلامی تویسرکانی است.

ادغام فهرست موضوعی درختی سه منبع مزبور، قابلیت لازم و ضروری است که شاید در نسخه بعدی ارائه شود. (۸)

۲. نهج‌البلاغه

مهم‌ترین و مفصل‌ترین بخش دانشنامه را نهج‌البلاغه تشکیل می‌دهد. یکی از نیازهای مهم اغلب پژوهشگران نهج‌البلاغه و کاربران برنامه دانشنامه علوی، دسترسی موضوعی به مطالب گهربار این کتاب شریف است. به همین جهت، در این نسخه، توجه ویژه‌ای به فرهنگ‌نامه‌های موضوعی موجود نهج‌البلاغه شده و در سه شکل: گزینه پژوهشی، فهرست قابل جست‌وجو و درختواره ارائه گردیده است. علاوه بر فهرست‌های نسخه قبل، مثل: آیات، احادیث، اشعار و...، فهرست عناوین و مدخل‌های علوم معانی، بیان، بدیع و نحو نیز ارائه گردیده و ارتباط هرکدام از این مدخل‌ها با جملات نهج‌البلاغه مدنظر قرار گرفته که تأثیر بسزایی در سرعت بررسی این علوم در نهج‌البلاغه دارد. در اینجا به

رسولی محلاتی، سید حسین شیخ الاسلامی و مصطفی درایتی و نیز ترجمه منتخب: میرمحمد دعوتی، احمد سپهر خراسانی و داریوش شاهین استفاده شده است. نیز شرح غررالحکم تألیف آقا جمال‌الدین خوانساری در این بخش آمده است. این شرح، از بهترین شروح فارسی کتاب شریف غررالحکم و غررالکلم، به قلم محقق خوانساری است. مقدمه و تصحیح استاد محدث ارموی، بر ارزش اثر افزوده است.

بخش غرر، شامل سه قسمت: نمایش، جست‌وجو و موضوع است.

در بخش نمایش، برگه ترجمه و شرح وجود دارد. در برگه ترجمه، هفت عنوان ترجمه موجود در برنامه ارائه می‌شود. در برگه شرح، شرح مذکور نمایش داده می‌شود.

در قسمت جست‌وجو، امکان کاوش واژگان بر اساس ریشه و کلمه در دسترس است.

مهم‌ترین بخش در اینجا، موضوع است. در کارتابیل موضوع، دو فهرست موضوعی ارائه شده است؛ یکی، نمایه‌های موضوعی (۱۹۶۶ موضوع) سه فهرست موضوعی مذکور به صورت الفبایی، و دیگری، فهرست موضوعی با ساختار درختی آنها.

منابع این دو فهرست موضوعی، تصنیف

استناد به متون ادبی شناسایی و مشخص شده است. نظر به اینکه فصاحت و بلاغت، از خصوصیات ذاتی و علل اصلی تألیف کتاب شریف نهج البلاغه است و بعضی از شارحان با توجه به این نکته، توجه ویژه‌ای به جنبه‌های بلاغی کلمات گهربار امیرمؤمنان(ع) کرده‌اند و سعی در کشف لطایف وجهه بلاغی این کتاب شریف داشته‌اند. گفتنی است که مباحث علوم بلاغت در طول قرن‌ها که از تدوین آنها می‌گذرد، همواره با نظمی نسبتاً ثابت عرضه شده‌اند. حال در این نسخه، با استفاده از قابلیت‌های یک برنامه کامپیوتری، از این ظرفیت بالقوه استفاده شده و توضیحات مربوط به علوم معانی، بیان و بدیع که از شروع نهج البلاغه استخراج شده است، به کاربر ارائه گردیده است. در کنار این کار، اصطلاحنامه علوم بلاغی به تفکیک، هم به‌عنوان یکی از گزینه‌های پژوهشی بر روی متن و هم در فهرست‌ها، در اختیار قرار گرفته است.

– علوم ادبی یا اعراب و لغت

با توجه به اینکه مع‌الأسف کار فراگیری در زمینه تجزیه و ترکیب متن نهج البلاغه تا به حال صورت نگرفته است، در این نسخه از دانشنامه علوی، سعی شده با استفاده از شرح‌هایی که به این مقوله اهتمام بیشتری داشته‌اند، تجزیه و ترکیب بخشی از عبارات این کتاب شریف استخراج گردیده و مثل علوم بلاغی، هم به صورت گزینه پژوهشی و هم در قالب اصطلاحنامه معجم قواعد صرف و نحو، ارائه گردد. کلیه واژه‌های متن که نیاز به معنای لغوی داشته‌اند، رنگی شده‌اند و معنای واژه، به‌اجمال به صورت پنجره توضیحی (hint) نمایش داده می‌شود.

– اعلام و امثال

شناسایی اعلام در متن کهن و مقدس، از پژوهش‌های کلیدی به شمار می‌آید که

در فهم و درک متن، ارزش بالایی دارند. نهج البلاغه نیز به لحاظ ارزشمندی آن، تلاش شده در آن، کلیه اعلام و امثال موجود در متن برجسب گذاری شود تا هم برجسته گردد و هم راهنمای پژوهشگران قرار گیرد.

– مصادر

استخراج مصدر و منبع و تخریح احادیث، از مراحل مهم متن‌شناسی برای متون مهم است. خوش‌بختانه این کار، به‌خوبی در نهج البلاغه انجام شد و کلیه مصادر آن (۳۰۱ عنوان) تا جایی که در توان دیتایی مرکز و امکان‌پذیر بود، استخراج گردید.

گروه‌بندی شده ارائه شده است. عناوین موجود در قسمت گروه‌بندی، عبارت است از: اشخاص، جای‌ها، حیوانات، زمان‌ها، ستارگان، کتاب‌ها، گروه‌ها، گیاهان و معادن. قابلیت ویژه‌ای که در ارائه پژوهش‌ها در بخش فهرست نسبت به نمایش است، عبارت از این است که با انتخاب هریک از فهرست‌ها، فهرست مدخل‌های آن در ذیل صفحه ارائه می‌شود. این کار، سبب شده که دسترسی به متون برجسب گذاری شده آسان‌تر باشد.

موضوع

در بخش موضوع، مانند غررالحکم، منابع مذکور به دو صورت نمایه‌های موضوعی و درختواره‌ای ارائه شده است. ارائه ۲۱۳۴۷ موضوع از ده منبع، به غنای برنامه ارزش بالایی داده است.

منابع بخش موضوع، عبارت‌اند از:

۱. تصنیف نهج البلاغه، امام علی(ع). محقق: لیبیب بیضون، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، ۱۳۷۵ش.

فهرست

نمایه‌های موضوعی یا فهرست‌های پایان کتاب، جایگاه ممتازی در استفاده بهینه از آن را خواهد داشت. پژوهش‌های صورت‌گرفته که در بخش نمایش معرفی و ارائه گردیده، به انضمام چند مورد دیگر تکمیل شده و با قابلیت انتقال از آنها به متن، در برگه فهرست عرضه شده است. این فهرست‌ها، عبارت‌اند از: آیات، احادیث، ادعیه، اشعار، امثال، اعلام، معانی، بیان، بدیع، اعراب و مصادر.

به لحاظ ویژگی خاص اعلام، در اینجا





مهم ترین و مفصل ترین بخش دانشنامه را نهج البلاغه تشکیل می دهد. یکی از نیازهای مهم اغلب پژوهشگران نهج البلاغه و کاربران برنامه دانشنامه علوی، دسترسی موضوعی به مطالب گهربار این کتاب شریف است. به همین جهت، در این نسخه، توجه ویژه‌ای به فرهنگ‌نامه‌های موضوعی موجود نهج البلاغه شده و در سه شکل: گزینه پژوهشی، فهرست قابل جست‌وجو و درختواره ارائه گردیده است. علاوه بر فهرست‌های نسخه قبل، مثل: آیات، احادیث، اشعار و...، فهرست عناوین و مدخل‌های علوم معانی، بیان، بدیع و نحو نیز ارائه گردیده و ارتباط هر کدام از این مدخل‌ها با جملات نهج البلاغه مدنظر قرار گرفته که تأثیر بسزایی در سرعت بررسی این علوم در نهج البلاغه دارد



چشم‌اندازه برنامه

با توجه به فراگیری روزافزون استفاده از اینترنت و فضای وبی و مجازی و نیز محسوس بودن جای خالی پایگاهی جامع و کامل، مشتمل بر معارف علوی و حقایق نهج البلاغه، مرکز نور تصمیم گرفته است همچون: پایگاه جامع قرآن، پایگاه جامع تاریخ و پایگاه جامع لغت که بزرگ‌ترین پایگاه در زمینه‌های تفسیر، علوم قرآن، تاریخ، سیره، جغرافیا و واژه‌شناسی هستند، با به‌کارگیری کلیه امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و مبتنی بر داده‌های محتوایی و پژوهشی و فناوریانه خود، بزرگ‌ترین پایگاه جامع معارف علوی و حقایق نهج البلاغه را با عنوان پایگاه جامع امیرالمؤمنین(ع) راه‌اندازی نماید.

آغاز به کار این پایگاه در سال ۱۳۹۸ بوده و به حول و قوه الهی امید است تا پایان سال ۱۴۰۰ به بهره‌برداری برسد و در اختیار کاربران، پژوهشگران عرصه حدیث، فرهیختگان روایی، دانشمندان جهان اسلام، از شیعه و سنی، و نیز عموم علاقه‌مندان به معارف و حقایق علوی بگیرد.

محقق: عزیزالله عطاردی قوچانی، تهران، بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۷۲ش.

۱۰. الهادی الی موضوعات نهج البلاغه. علی مشکینی اردبیلی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۳ش.

فهرست تفصیلی، آغاز منابع مذکور به تفکیک و به عنوان درختواره ارائه شده است. این فهرست‌ها لازم بود که ادغام و هماهنگ‌سازی شوند تا کاربران از آن استفاده بهتری ببرند.

ج. نگارخانه

یکی از جلوه‌های زیبای این نسخه، ارائه عکس‌ها و فیلم‌های مرتبط با جملات حضرت است که جنبه‌های تاریخی کلام حضرت را، به‌خصوص در فیلم‌ها، ملموس‌تر می‌سازد. در این قسمت، ۵۷ بخش چنددقیقه‌ای از سریال امام علی(ع) و ۱۲۶۷ تصویر مربوط به کلام حضرت، به صورت نگارخانه مستقل و نیز بر روی متن، ارائه شده است.

۲. الدلیل علی موضوعات نهج البلاغه. علی انصاریان، قم، یاسر، ۱۳۵۷ش.

۳. فرهنگ معارف نهج البلاغه. محمد دشتی، هاشم حسینی، سعید جمشیدی و ابوالقاسم طاهری، قم، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین(ع)، ۱۳۷۶ش.

۴. فرهنگ موضوعات کلی نهج البلاغه. محمد دشتی، قم، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین(ع)، بی‌تا.

۵. المعجم الموضوعی لنهج البلاغه. اویس کریم محمد، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۶ش.

۶. المعجم لموضوعات نهج البلاغه. کاظم ارفع، تهران، فیض کاشانی، ۱۳۷۹ش.

۷. نهج البلاغه موضوعی. محمدبن حسین سید رضی، محقق: عباس عزیزی، قم، صلاة، ۱۳۸۰ش.

۸. نهج البلاغه. محمدبن حسین سید رضی، محقق: صبحی صالح، قم، مؤسسه دار الهجره، ۱۴۱۴ق.

۹. نهج البلاغه. محمدبن حسین سید رضی،

نتیجه

کتاب شریف نهج البلاغه به لحاظ فعلی و فاعلی، جایگاه ممتازی در جهان اسلام، به ویژه در جهان تشیع و ادبیات عربی دارد. ارائه آن همراه با شروح و ترجمه‌ها و درباره‌ها با ساختار دیجیتالی، ضرورت دارد. در کنار منابع کتابخانه، ارائه پژوهش‌های مرتبط و درخور آن نیز اجتناب‌ناپذیر است. گروه حدیث معاونت پژوهش مرکز نور، همواره در اندیشه ارائه نسخه دیجیتالی نهج البلاغه به صورت جامع و کامل بوده است. تاکنون توفیق دو نسخه از آن را در کارنامه علمی خود داشته است. البته متأسفانه تجربه نامناسبی سبب شد تا نسخه دانشنامه علوی ۲ با کمبودهای پژوهشی و نقاط ضعف قابلیت‌های فنی تولید شود و این کار به هیچ وجه، شایسته مرکز نور نیست.

آشفتگی تحلیل پژوهشی برنامه و ضعف زبان برنامه‌نویسی دلفی (Delphi)، از مهم‌ترین مشکلات برنامه به شمار می‌آید. شایسته است که این نسخه متوقف شود و برای تولید نسخه ۲،۱ به صورت فوری اقدام گردد. ■

پی‌نوشت‌ها

۱. خوانساری، شرح آقا جمال خوانساری بر غررالحکم و دررالکلم، ج ۳، ص ۱.
۲. آقای محمودی در مقدمه می‌گوید: «وایضا قد ظفرنا فی هذه المدة علی مصادر وثيقة لأكثر ما رواه السيد الرضی - رفع الله مقامه - فی نهج البلاغه، وأخرجنا أسانید كثيرة وشواهد وفيرة، لجل ما فيه عن كتب الفريقين: الشيعة والسنة، وإن أسأنا الله تعالى فی عمری، ومتعنی بما جانی وأمدنی بما أعطانی من التوفیق، وأظفرنی بمخطوطات القدماء من الفريقين، لأفتحن لأرباب الأدب والبلاغة أبواباً، ولأكشفن عن وجه السعادة نقاباً.» (محمودی، نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه، ج ۱، ص ۱۵)

۳. موسوی، تمام نهج البلاغه، ج ۱، ص ۳۸.

۴. ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱، ص ۲۴.
۵. به نظر نگارنده، مخلوق در اینجا، شامل غیرانسان نیز می‌شود؛ یعنی شامل جن و فرشته نیز هست.
۶. مرحوم قمی (قدس سره) می‌نویسد: «همام بن شریح، از عباد و زهاد و اصحاب امیرالمؤمنین (علیه السلام) است و همان است که از آن حضرت پرسش کرد که آن جناب اوصاف متقین را ذکر نماید، حضرت در جواب تناقل فرمود: ... در نسب همام، اختلاف است. ابن ابی‌الحدید و بعضی شراح خطبه، گفته‌اند که او، همام بن شریح بن یزید است و از بعضی روایات استفاده می‌شود که او، همام بن عباد بن خثیم، پسر برادر ربیع بن خثیم است.» (بابایی آملی، فرهنگ اعلام نهج البلاغه، ص ۵۷۴)

۷. «و من خطبة له (عليه السلام) [يصف فيها المتقين] رُوي أَنَّ صَاحِباً لَأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (عليه السلام) يَقَالُ لَهُ: هَمَّامُ، كَانَ رَجُلًا عَابِدًا، فَقَالَ لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، صِفْ لِي الْمُتَّقِينَ حَتَّى كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِمْ. فَتَنَاقَلَ عَنْ جَوَابِهِ، ثُمَّ قَالَ (عليه السلام) لَهُ: يَا هَمَّامُ، اتَّقِ اللَّهَ وَ أَحْسِنْ فَإِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ. فَلَمْ يَقْنَعْ هَمَّامٌ بِذَلِكَ الْقَوْلِ حَتَّى عَزَمَ عَلَيْهِ... قَالَ: فَصَبَقَ هَمَّامٌ رَحِمَهُ اللَّهُ صَعْقَةً كَانَتْ نَفْسُهُ فِيهَا. فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (عليه السلام): أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ كُنْتُ أَخَافُهَا عَلَيْهِ. ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا تَصْنَعُ الْمَوَاعِظَ الْبَالِغَةَ بِأَهْلِهَا؟ فَقَالَ لَهُ قَائِلٌ: فَمَا بَالُكَ أَنْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ فَقَالَ (عليه السلام): وَ يَحْكُ، إِنَّ لِكُلِّ أَجَلٍ وَقْتًا لَا يَعْدُوهُ، وَ سَبَبًا لَا يَتَجَاوَزُهُ، فَمَهْلًا، لَا تَعْدُ لِمِثْلِهَا، فَإِنَّمَا نَفَتْ الشَّيْطَانُ عَلَى لِسَانِكَ.» (نهج البلاغه، خ ۱۹۳، ص ۴۰۵-۴۱۰)

۸. روشن است که ادغام فهرست موضوعی درختی، مستلزم هماهنگ کردن فهرست‌ها و در نتیجه، تغییر برخی از عناوین فهرست‌هاست. در این صورت، فهرست ارائه شده صرف نظر از زمان و هزینه، فهرست موضوعی مشترک میان منابع و مرکز خواهد بود.

منابع

۱. قرآن کریم. ۱۳۸۳ ش. مترجم: حسین انصاریان، قم، اسوه.
۲. آمدی، عبدالواحد بن محمد. ۱۴۱۰ ق. غررالحکم و دررالکلم. مصحح: مهدی رجایی، قم: دار الکتاب اسلامی، چاپ اول.
۳. ابن ابی‌الحدید، عبدالرحمن بن وهبة. ۱۴۰۴ ق. شرح نهج البلاغه. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول.
۴. بابایی آملی، ابراهیم. بی‌تا. فرهنگ اعلام نهج البلاغه. قم: آیین دانش.
۵. خوانساری، آقا جمال‌الدین محمد بن حسین. ۱۳۶۶ ش. شرح غررالحکم و دررالکلم. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ اول.
۶. سید رضی، محمد بن حسین. ۱۴۳۱ ق. نهج البلاغه. محقق: قیس بهجت عطار، قم: مؤسسه الرافد للمطبوعات، چاپ اول.
۷. محمودی، محمدباقر. ۱۴۱۸ ق. نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.
۸. موسوی، سید صادق. بی‌تا. تمام نهج البلاغه. محقق: فرید سید، محمد عساف و السید صادق الموسوی، بیروت.